

Kring en djävulsscen i Esbo kyrka

I västligaste valvkappan i Esbo kyrka, ovanför det ursprungliga lilla västfönstret, finnes en stor målad djävulsscen. Hela denna del av kyrkan är för övrigt rik på bilder av Den Onde och hans anhang, vilket får ses i samband med att dopfunten har haft sin plats här innanför ingångsdörren:¹ i dopet sker enligt såväl medeltida som efterreformatorisk ritual utdrivandet av »djävulen och allt hans anhang» i den s.k. exorcismen. Det är denna människans situation i brytningspunkten mellan två världar, två verkligheter, som på detta sätt illustreras genom demoniska scener i kyrkornas västparti eller vapenhus, där sådana finnas.

Bilden i västra valvkappan framställer tre djävlar, vilkas närmare förhåvanden icke alldeles omedelbart kan tolkas. I sin bok om Esbo kyrka (1958) menar KNUT DRAKE, att scenen föreställer djävlarernas gästabud. Följande detaljbeskrivning lämnas: »Tre ludna djävlar med horn och svans, en gulbrun och två rödbruna, ses svänga om i en vild dans runt ett hål. Gestalten till höger hoppar t.o.m. utanför bildens ram. De två djävlarerna på sidorna har små dosor i ena handen, potentaten i bakgrund har små böjda käppar i händerna.»² Den yta, som Drake här tolkat som ett hål, är i själva verket försedd med talrika smärre krumelurer, vilka f.ö. fortsätta ända upp till halsen på djävulen i mitten, vars gestalt i övrigt helt och hållet är dold. Hade det här varit fråga om dans kring ett hål, borde väl rimligen hela djävulsgestalten ha varit synlig. Nu är det emellertid alls icke fråga vare sig om något gästabud eller någon djävulsdans. I själva verket hålla de tre djävlarerna ett stort skinn utspänt sig emellan. Djävlarerna till vänster och höger hålla skinnet med en hand vardera och spänner det kanske nedtill med varsin fot — man kan inte exakt se detaljerna. Den tredje djävulen, som

¹ Jfr *K. Drake*, *Esbo kyrka*, Ekenäs 1958, sid. 61. Se vidare *B. I. Kilström*, *Kyrkorummets ideologiska uppbyggnad* (i *Meddelanden från S:t Ansgars stiftelse* nr 1, 1951).

² *Drake*. a.a., sid. 61.

Fig. 1. Kalkmålning i Esbo kyrkas västra valvs västra kapp, visande tre djävlar i färd med protokollsskrivning. — Foto Finlands nationalmuseum 1931.

finns bakom skinnet, håller detta med sin mun, medan han med höger hand skriver flitigt på det sålunda utspända skinnet, vilket i själva verket utgör ett protokoll. I högra handen håller djävulen helt enkelt en skrivpenna — det är icke fråga om böjda käppar — och den västra handen vilar med sina långa, kloliknande fingrar på skinnet. Dosorna i de båda andra djävularnas händer är helt enkelt bläckhorn.

Vad är det då fråga om för protokollsskrivning här? Ett flertal svenska medeltidskyrkor ha målade framställningar av *kyrkoskvallret* eller som motivet ibland missvisande kallats »legenden om de skvallrande kvinnorna».³ Vanligen ser man — såsom t.ex. i Årentura, Uppland — kyrkobesökare tisslande och tasslande i kyrkbänkarna, varvid smådjävlar inspirera till skvallrandet. Ovanför bilden av de skvallrande följer högre upp på väggen en scen helt lik den skildrade i Esbo, d.v.s. en djävul, som på ett stort, utspänt skinn för protokoll över skvallret, för att på den yttersta dagen

³ B. Söderberg, *De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder* (Lund 1942), sid. 309.

Fig 2. Detalj av föregående bild i nuvarande restaurerat skick. Man ser här tydligt, hur djävulen i mitten är i färd med att skriva och hur »assistenterna» hålla fram var sitt bläckhorn. — Foto Finlands nationalmuseum.

använda protokollet vid anklagandet av människorna inför Vår Herre.⁴ Motiv av samma och liknande art äro kända från Danmark, Tyskland m.fl. länder.⁵ Även från den medeltida litteraturen äro exempel kända på hur djävlar uppsamlar anklagelser av skilda slag och som sin uppgift räknar detta, att inför Gud uppräknas de synder de lyckats notera.⁶ Belägg finnas både i *Revelationes Sanctae Birgittae* och i *Själinna Tröst*. I den senare kallar sig den djävul, som i en säck uppsamlar synder för Tutivillus.⁷ Samme Tutivillus finns också i vissa traditioner sammanställd med kyrkoskvallret och är där identisk med den protokollförande djävulen.⁸

Det anförda ger oss bakgrunden till tolkningen av bilden i Esbo kyrkas västra valvkappa. Tvivelsutan är det en framställning av Tutivillus eller någon hans vederlike, vare sig bilden nu avser att illustrera kyrkoskvallret eller protokollförandet av andra synder. I Esbo saknas ju framställningen av

⁴ B. I. Kilström, *Ärentuna kyrka* (Upplands kyrkor 65, Uppsala 1954), sid. 21 f.

⁵ *Söderberg*, a.a., sid. 309 ff.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Svenska Fornminnessällskapet utgåvor, N:r 19, sid. 162.

⁸ *Söderberg*, a.a., sid. 310.

människor, som skvallrar i kyrkbänkarna. Möjligt är dock, att konstnären tänkt sig att denna del av scenen konkret återfanns bland kyrkobesökarna själva, och naturligtvis har prästen i sin utläggning av syndens skilda species kunnat peka på bilden ovanför västfönstret och säga: »Så här går det för dem, som skvallra i kyrkan». Att skvallra i kyrkan var enligt senmedeltida syn en speciellt graverande synd, betydligt värre än skvaller i allmänhet. Denna handling räknades som ett vanhelgande av kyrkorummet och därför såsom en peccatum aggravans (försvårande synd): förteckningar över dylika peccata aggravantia återfinnas i många senmedeltida biktformulär.⁹

Kyrkoskvallret framställes dock icke alltid s.a.s. i två våningar, som fallet var i Ärentuna. I Kungs-Husby, Uppl., där motivet finns i vapenhuset över utgångsdörren, framställas två pratande kvinnor, inspirerade av en djävul, alldeles bredvid själva protokollsscenen. Konstnärerna ha tydligen haft olika möjligheter att variera motivet.

Det är alltså möjligt, att bilden i Esbo kyrka föreställer hur djävlarne protokollför kyrkoskvallret, men det kan också vara fråga om registrering av andra slags synder. Helt uteslutet är det väl inte heller, att denna scen står i något visst samband med den snett nedanför framställda också svårtolkade bilden av hästhandeln.¹⁰ Under alla omständigheter är det dock fråga om upptecknande av människors förborgade synder, och här kommer alltså scenens didaktiska funktion fram: kyrkobesökaren har att akta både på sina tankar, ord och gärningar för att icke råka ut för Djävulens spejande ögon, hans som anklagar de trogna inför Gud Fader och vill deras fall.

Bengt Ingmar Kilstrom

⁹ *B. I. Kilstrom*, Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden (Uppsala 1958), sid. 230 ff.

¹⁰ *Drake*, a.a., sid. 62 f.